

Odgojne znanosti
Vol. 9, br. 1, 2007, str. 33-48
Izvorni znanstveni članak

SLIKA OBITELJI U UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI ZA MLAĐU ŠKOLSKU DOB

dr. sc Vesnica Mlinarević
izv. prof. dr. sc. Anđelka Peko
doc. dr. sc. Emerik Munjiza
apeko@ffos.hr

Sažetak - Zrcali li se slika suvremene obitelji u tekstovima udžbenika hrvatskoga jezika i književnosti u mlađoj školskoj dobi, problem je koji istražuje ovaj rad. Analizirano je dvanaest udžbenika, po tri najučestalije birana za 1., 2., 3. i 4. razred osnovne škole. Analizirani su tekstovi iz obiteljskoga života s obzirom na problematiku potpune i nepotpune obitelji, obitelji koje počivaju na tradicionalnim ili suvremenim vrijednostima i zastupljenosti pojedinih članova obitelji i njihove uloge. Rezultati dobiveni analizom udžbeničkih tekstova upućuju na to da je potpuna obitelj deset puta zastupljenija od nepotpune obitelji, a tendencija rasta razvidna je i u zastupljenosti tradicionalne u odnosu na suvremenu obitelj.

Školska odgojno-obrazovna usmjerenost i realne praktične životne situacije nisu u suglasju, na što upućuju teorijska analiza obitelji i odraz slike obitelji u našim udžbenicima u mlađoj školskoj dobi.

Ključne riječi: obitelj, udžbenici hrvatskoga jezika i književnosti, mlađa školska dob

UVOD

Živimo u svijetu otvorenih granica u kojem moralne vrijednosti bivaju jedna za drugom pregažene i zaboravljene. Naše se društvo neprestano i nepovratno mijenja. To neprijeporno mijenja roditelje, učitelje praktičare i znanstvenike koji se pitaju kako pripremiti i socijalizirati djecu za nepoznatu budućnost, u ne baš blistavoj sadašnjosti. Bašić (2000) postavlja pitanje: "Koje vještine treba imati dijete i mladi čovjek i koja znanja treba učiti?" Kako se u tome snalaze obitelj i škola kao posebno važni socijalizacijski čimbenici te pripremamo li djecu za snalaženje u izmijenjenim okružjima, stalno je prisutna dvojba.

Obitelj je tijekom povijesti bila i ostaje prvi i nezaobilazni odgojni činitelj.

U obitelji dijete stječe prva znanja, vještine i navike, u njoj se formiraju prve moralne i društvene osobine te se postavljaju temelji razvoja ličnosti.

Pogodne mogućnosti odgoja u obitelji ostvaruju se ako su zadovoljeni određeni uvjeti: skladni obiteljski odnosi, adekvatan položaj djeteta u obitelji, psihička, socijalna i moralna zrelost roditelja, pedagoški osjećaj i razina pedagoške kulture i sređene ekonomske prilike (Maleš, 1995). Dom koji je ispunjen toplinom i ljubavlju, razumijevanjem i iskrenošću, međusobnim uvažavanjem i poštivanjem, suradnjom i potpomaganjem stvara osjećaj sigurnosti, otvorenosti i zadovoljstva kod djece. To je važna osnova psihičkoga zdravlja, preduvjet za oblikovanje stabilne, čvrste, razborite i humane osobe. Takva je obiteljska sredina mjesto osobne sreće i ljubavi, prva prirodna škola humanizacije (Peko i sur., 2006). Samo u atmosferi susretanja, uvažavanja i tolerancije djetetovih potreba i želja od samoga početka njegova postojanja, ono može «početi postojati» (Winnicott: prema Rudan, 2001) ili se «psihološki roditi» (Mahler: prema Rudan, 2001).

Važno je međusobno poštovanje i ljubav roditelja, postojanje radne atmosfere i zajedničkog osjećaja odgovornosti za odgoj djece. Roditelji djeci služe primjerom, održavajući zdravu obiteljsku klimu i organizirajući život obitelji i to raspored rada, dužnosti, obveza, poštivanje reda i pravila kućnog ophođenja, organizaciju dječjih dužnosti i poslova u obitelji. Zasižno zdrava obitelj brižljivo gradi i čuva svoj identitet, stvara stabilne odnose za razvoj potencijala svih članova, ali ima i onih kojima je problem upravo selektivno propuštanje unutar i izvan obiteljskog (Ljubetić, 2001, 14). U obiteljima u kojima vladaju posebne okolnosti, osobito je važno biti svjestan činjenice da struja života, nadahnuće i odgoj djeluju u dva pravca, često dobrom, ali i lošem (Juul, 1995, 111). Za kvalitetan razvoj djeteta, govore novije spoznaje, najvažnije je da ga odgajaju kompetentne osobe.

Važna je i pedagoška kultura roditelja koja podrazumijeva stanova znanja, vještine i sposobnosti kojima se osigurava svrhovito, dobro organizirano i dosljedno ostvarivanje odgojno djelovanje. Svjesni činjenice o promjeni kulture u domu prije 50-ak godina i danas (Covey, 1998, 124) i svih posljedica današnjice na dijete, nameće se složena i zahtjevna zadaća današnjih obitelji u krizi i stvarnosti Hrvatske kao tranzicijske zemlje u razvoju.

Uvjetovano time i obitelj gubi svoje klasične oblike, strukturu, vrijednosti i funkcije.

Promjene u obitelji

U posljednjih nekoliko desetljeća obitelj kao institucija prolazi kroz radikalne promjene. “**Tradicionalna**” obitelj sastavljena od oba roditelja i dvoje

djece, s točno utvrđenim spolnim ulogama te odgojnim i obiteljskim obvezama, prestaje biti uobičajena. Pokazalo se da u **suvremenoj**, maloj nuklearnoj obitelji, oba roditelja mogu s istom predanošću, ljubavlju i nježnošću uspješno njegovati i odgajati svoju djecu. U njoj nema izraženih različitih uloga majke i oca, oba supružnika su najčešće zaposlena i dijele obiteljske i odgojne obveze.

Svaki bi roditelj mogao biti ponosan i sretan što mu je dana mogućnost stvarati nove ljude, ne samo da ih donosi na svijet nego da ih oblikuje u psihološkom smislu (Košiček, 1986).

Maleš (1995) navodi kako suvremeni društveni odnosi pokazuju da nema mučenika koji sve žrtvuju za svoju djecu. Djecu ženskoga spola ne odgaja se i ne usmjerava samo za ulogu majke. Uloge članova obitelji promijenjene su, pa i u pogledu brige za djecu. Brajša (1995) navodi da padom mita o "majci mučenici" pada i mit o "bezosjećajnom ocu" čija je uloga samo raditi, štititi i zapovijedati. Umjesto majčinstva i očinstva, sve se više učvršćuje pojam roditeljstvo.

Moramo biti svjesni različitosti u pojedinim obiteljima. U **potpunoj obitelji** (oba roditelja i djeca) veća je stabilnost (skladnih obiteljskih odnosa), potpuniji su kontakti i manje je potencijalnih problema. Ona može biti i **proširena** (djedovi i bake). Djeca su okružena brigom i ljubavlju oba roditelja, imaju priliku promatrati njihove međusobne odnose i identificirati se s njima. U **nepotpunim obiteljima** gdje nedostaje jedan roditelj, teže je odgojno djelovanje. Jedan roditelj preuzima ulogu i oca i majke, a to nije jednostavno. Stoga često dolazi do konflikata i odgojnih teškoća. Obitelji gdje nedostaje briga za djecu i vlada nezdrava obiteljska atmosfera, postaju **zapuštene obitelji**. To se događa zbog bračnih sukoba, neodgovornosti roditelja, poimanja smisla za obiteljski život, prostitucije, narkomanije, odlaska na rad izvan obiteljskog okruženja, rastave braka i življenja s drugim partnerom koji ne uspijeva uspostaviti normalne kontakte s djecom. Iz takvih razorenih i zapuštenih obitelji češće izrastaju maloljetnički delikventi.

Promjena vrijednosti i načina života rezultira pojavom različitih vrsta obitelji. Alvin Toffler je (prema Dryden i Vos, 2001) u *Šoku budućnosti* govorio o razmrvljenoj obitelji: sve će više biti razvoda, mijenjat će se životni stilovi i doći će do sloma nukleus obitelji. Većina se njegovih pretpostavki ostvarila.

Prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, u Hrvatskoj je tijekom 2000. godine sklopljeno 22.017 brakova, što je u odnosu na godinu prije 1.761 manje. Godine 2000. registrirano je 4.419 rastava brakova, za 698 više nego u 1999. godini.

U Republici Hrvatskoj u 2003. godini bilo je sklopljeno 22.330 brakova. Po predviđanjima statističara svaki četvrti od njih će se u budućnosti razvesti. Godine 2002. razvedena su 4.934 braka, što je za 500-tinjak više ne-

go u 2000. godini (<http://www.razvod.htm>). Dakle, danas oko 50% djece može očekivati da će dio djetinjstva provesti samo s jednim roditeljem, obično s majkom. Neka, pak, djeca s oba roditelja mogu imati dvije majke ili dva oca, kao u slučaju homoseksualnih parova, koji sve češće biraju imati djecu ili ih usvojiti. Dok su očevi tradicionalno bili hranitelji obitelji, danas je veliki postotak žena koje imaju djecu zaposleno. Razvod ne djeluje samo na par, navodi Vulić-Prtorić (2002), već i na dvije susjedne generacije: na djecu para i na roditelje para. Štoviše, učinke razvoda osjećaju i sva djeca rođena poslije. Oko polovice današnje male djece u zapadnim zemljama neko će vrijeme provesti u obitelji samohranoga roditelja. Razvod braka direktno stvara negativnu sliku o sebi kod djece, imaju osjećaj negativne evaluacije od strane roditelja, osjećaju se krivima. Otkriće da će roditelji živjeti razdvojeno, gotovo će uvijek u djeci izazvati osjećaj tuge, osim u slučajevima gdje je jedan od roditelja bio nasilnik (Vulić-Prtorić, 2002). Djeca mogu reagirati promjenama u ponašanju i povlačenjem iz društva vršnjaka, naglašava Vulić-Prtorić, manje se družiti, biti pojačano razdražljiva i plačljiva. To može rezultirati problemima u izvršavanju školskih obveza. Dijete može biti anksiozno, depresivno, tužno, bespomoćno, ljutito, posramljeno, zbunjeno, usamljeno, preplašeno, osjećati se krivim ili zaboravljenim. Razvod na taj način ubrzava proces odrastanja i prekida normalno djetinjstvo. Djeca su prisiljena preuzeti roditeljsku ulogu, počinju brinuti za roditelje i na taj način preuzimaju prevelik teret na sebe. Dakle, prilagođavanje djece na razvod roditelja, bez obzira na dob, dug je i bolan proces te može potrajati i više godina (Vulić-Prtorić, 2003).

Djeca samohranih roditelja su najrizičnija. U Americi njih tri četvrtine živi u bijedi tijekom najmanje jednoga dijela svojih ključnih prvih osam godina života. Djeca iz samohranih obitelji u prosjeku dva puta češće imaju probleme u ponašanju i emocionalne probleme i 50 % češće poteškoća u učenju nego djeca iz obitelji s oba roditelja. Ona su također dva puta sklonija prijevremenom napuštanju srednje škole. Svakog je dana 3,4 milijuna američke školske djece prepušteno samostalnoj brizi o sebi (Dryden i Vos 2001).

Promjene u obitelji izrastaju iz krute stvarnosti u kojoj su mnoga današnja djeca odgajana u uvjetima koji se ne mogu nazvati optimalnima. Ipak, u dječjem se svijetu, treba naglasiti, promjene u obitelji manifestiraju na poseban način, upravo kao toplina obitelji i sreća zajedništva progovara najljepšim i najbogatijim rječnikom i slikama njihova dječjega svijeta i iskustva, ističe Bošković (2004, 124).

Poteškoće suvremene obitelji

Zadaci koje društvo postavlja sve su složeniji, često postoji različitost u vrijednostima, a objektivni uvjeti života još više otežavaju izvršenje roditeljskih obveza. Stoga uloga roditelja u društvenom životu nije isključivo pedagoško i zdravstveno pitanje, već i sociološko, društveno pitanje. "Obitelj

dan danas vidno gubi utjecaj na socijalizaciju mladih, jer su potrebna neka znanja koja većina roditelja više ne može ponuditi, ili za to nema vremena", ističe (Ferchhoff, 1990, 14, prema: Tomić-Koludrović i Leburić, 2002).

Širi socijalni krug u kojem dijete raste i razvija se nije moguće odvojiti iz kruga bitnih utjecaja. Velika društvena događanja mogu pozitivno i negativno djelovati na djecu, ali i na njihove obitelji u svim segmentima njihova funkcioniranja. Vrijeme tranzicije, Domovinskoga rata, progonstva i vraćanja u uništene domove, nezadovoljstvo političkim potezima opteretilo je veliki broj obitelji i djece u Hrvatskoj. Prema procjenama u Hrvatskoj je nešto više od 400.000 građana ili oko 10% populacije apsolutno siromašno, što znači da im godišnji prihodi iznose manje od 15.500 hrvatskih kuna (<http://www.crow-magazine.com/mir.htm>).

U suvremenim se obiteljima javljaju poteškoće u odgoju djece, pa se sve više govori o slabljenju njene odgojne funkcije. S tim i sličnim nedaćama, roditelji se nisu u stanju nositi, posrću, traumatizirani su i nisu u stanju osigurati sebi i djeci zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Prepuni nezadovoljstva, često opravdanoga gnjeva i straha za budućnost svoje djece, pridone nose njihovoj nekvalitetnoj socijalizaciji.

Porast stope razvoda brakova, sve veći broj djece rođene izvan braka, promijenjena uloga žene u suvremenoj obitelji te alternativni stilovi života značajke su današnjega društva, no ipak obitelj ostaje središnja društvena institucija. Ako dijete živi samo s nekim od navedenih problema u vlastitoj obitelji, kakva je slika obitelji gledana njegovim očima. Uz toplinu i zajedništvo, sveprisutna je i patnja, strah, neizvjesnost, nepotpunost i sl.

Djeca samohranih roditelja, kao i djeca oba zaposlena roditelja, često se vraćaju u praznu kuću s ključićem oko vrata i sama su velik broj sati. Teška vremena u ekonomskom smislu uzrokuju siromaštvo tisuće djece. Zlostavljanje djece poprimilo je epidemijske razmjere, a ono šteti djetetovu psihičkom, intelektualnom i socijalnom razvoju, usporavajući ga. Droge, kriminal i sida postali su nažalost dio svakodnevnoga života jednoga dijela djece u svijetu. Istraživanja pokazuju da se te i slične pojave događaju upravo u slobodno vrijeme djece, kad su sama, bez nadzora, roditeljske ljubavi i brige (Mlinarević, 2004). U suvremenim uvjetima, naglašava Spajić-Vrkaš (1995), obitelj je strukturno i relacijski znatno suženija društvena zajednica nego li je to bila zadružna višegeneracijska porodica koja je u sebi objedinjavala mnoge položaje i uloge koje suvremena "nukleus-obitelj" nema.

Nove okolnosti u obitelji i školi

Brze promjene u suvremenom svijetu utječu i na obitelj te ona doživljava transformaciju. Dolaskom industrijalizacije i tehnološkoga razvoja i napretka pojavio se novi tip obitelji, a time ujedno i novo shvaćanje roditeljske uloge i odgoja uopće. Danas se posebno naglašava ravnopravnost muškarca i

žene i individualna sloboda. Postali smo slobodniji, samostalniji, gospodari svoje situacije, ali istodobno sve smo manje sposobni graditi i održavati prisnije obiteljske veze (Vulić-Prtorić, 2003). Autorica dalje navodi kako je broj članova obitelji sveden na minimum. Komunikacija je unatoč povoljnijim mogućnostima siromašnija. Najveći je problem, koji postaje sve prisutniji, odsutnost roditelja iz obiteljskoga doma i to zbog prevelike zaposlenosti u trci za boljim standardom, zbog rastave roditelja i konačno zbog bijega od roditeljske dužnosti i obveza.

U svakom društvu obitelj postaje medij preko kojega društvo djeluje na pojedinca, stvarajući norme, sustave i vrijednosti. Ta bi činjenica trebala biti od iznimne važnosti za autore udžbenika za djecu, posebice u mlađoj školskoj dobi. I oni dakako moraju biti usklađeni s novom, promijenjenom situacijom u konkretnom društvu.

U ovim se novim okolnostima od odgoja i obrazovanja očekuje da zadovolji potrebe pojedinca u cilju razvoja njegove ličnosti i da mu pruži odgovore na osnovna životna pitanja i omogući mu snalaženje u svijetu u kojem živi. Sve je manje riječ o prenošenju činjeničnoga znanja, a naglasak se stavlja na osposobljavanje pojedinca za samostalno učenje, na sposobnost da dođe do potrebnih informacija i da se tim informacijama zna koristiti u svakodnevnom životu (Miljević-Riđički i sur., 1999). Još je Dewey (1938) naglašavao težnju za upotrebom sadašnjosti kako bismo bili spremni za budućnost, koja sama sebi proturiječi. Ona propušta, pa čak i isključuje, upravo one uvjete koji su potrebni da bi se netko pripremio za budućnost. Zapravo, prirodna je potreba djece i mladih ljudi da traže pomoć u snalaženju u svijetu kakav on jest, naglašava Hentig (1997). Autor navodi da se školu može pretvoriti u mjesto na kojem se živi i na kojem je moguće steći ona iskustva koja su nužna za život. Ističe kako se u životnom prostoru mora moći živjeti kao čovjek, a ne kao umjetna figura (Hentig, 1997).

U skladu društvenim promjenama dolazi i do promjena u školi. Djeca moraju biti senzibilizirana na promjene društvene zbilje. Trebaju biti sustavno osposobljavana za rješavanje problema u čemu mogu pomoći i tekstovi s obiteljskom tematikom u njihovim udžbenicima. Rješavanje problema traži ljude koji su potpuno svjesni onoga što se oko njih događa, koji shvaćaju uzroke i koji su spremni snositi svoj dio odgovornosti za ta događanja. Sa stajališta odgoja i obrazovanja to znači da pojedince treba osposobiti da shvate tu složenost i međuovisnost društvenih zbivanja kako bi mogli interpretirati društvene promjene i preuzeti aktivnu ulogu u rješavanju osobnih i društvenih problema (Miljević-Riđički i sur., 1999). Slika škole kao tvrđave u kojoj su djeca izloirana od stvarnoga života, davno je napuštena. Školsko je učenje prevladavajući oblik učenja. Jedan od prvih koji je u prošlom stoljeću postavio pitanje o tome koje je znanje najvrijednije, bio je Herbert Spencer. Njegov je odgovor bio znanje koje mladima omogućava suočavanje s problemima i pripremanje za

rješavanje problema koje će vjerojatno susresti kao odrasli ljudi u demokratskom društvu (Dryden i Vos, 2001). Isti autori naglašavaju kako bi bilo najgora tvrditi kako čak i izvrsne nove tehnike učenja u školama mogu u potpunosti kompenzirati učinke društva koje je i samo također programirano tako da mnogo njegovih članova ne uspije. Bez osiguranja tjelesne i emocionalne sigurnosti, teško je provesti optimalno poučavanje (Dryden i Vos, 2001).

Mnoga djeca rastu bez nade, a možda i želje za uživanjem prednosti koje dolaze s odraslošću. Oni ne uče vještine neophodne za sudjelovanjem u obrazovnom sustavu. Oni ne mogu postati odgovorni roditelji jer imaju limitirana iskustva u obiteljskom životu i nedostatak uvjeta rasta za njihov vlastiti život (Dryfoos, 1990, prema: Bašić, 2000).

U školskom životu odražavaju se sve promjene šire društvene zajednice. Škole moraju istodobno udovoljiti silnicama promjena i kontinuiteta, kao i pritiscima postmodernosti i modernosti. Tako se pokušaji škole da izgradi sliku obrazovanja koje će pripremiti učenike za nesigurnost postmodernog doba, odvijaju u društvu i prosvjetnoj strukturi koja se temelji na zlatnim danima prosvjete, koji nisu postojali, a koje očekujemo... Potrebne promjene u "dubokim strukturama" školovanja imaju protutežu u silama koje ističu potrebu za kontinuitetom u obrazovanju (Cuban 1990, prema: Stoll i Fink, 2000, 23). Čini nam se da je težnja za kontinuitetom posebno naglašena u hrvatskoj školi. Stoll i Fink koriste metaforu škole kao brižne obitelji. Za razliku od disfunkcionalnih obitelji i prije opisanih nedjelotvornih škola, zamislite kako funkcionalne i brižne obitelji zaista funkcioniraju. Puno očekuju od svojih članova, razvijaju njihove prednosti, a pritom pružaju uzajamnu podršku, kompenziraju i pomažu ublažiti pojedinačne slabosti, a ponašaju se na načine utemeljene na uzajamnom povjerenju, poštovanju, optimizmu i intencionalnosti. Zajednice učenja su brižne obitelji. tvrdimo da je našim društvima potrebno više "pokretnih škola" koje se temelje na kulturnim normama brižnih obitelji, a manje "dobrih škola da je ovo 1965.". Ovo bi trebao biti putokaz na putu promjena, naglašavaju (Stoll i Fink, 2000).

Ipak, obitelj, roditeljski dom i odgoj, unatoč svim teškoćama i dalje ostaju škola vjere, ljubavi i zajedništva, koju niti jedna druga ustanova ne može adekvatno zamijeniti ili nadoknaditi.

PROBLEM

Osnovni je cilj ovoga rada utvrditi u kojoj se mjeri u udžbenicima namijenjenim djeci mlađe školske dobi, zrcali slika obitelji i kakva je ta slika. Udžbenici su u našoj školi dominantni nastavni izvori, a u učenju djece mlađe školske dobi su nezaobilazni. Naša osnovna pretpostavka u istraživanju bila je da se stvara slika obitelji u udžbenicima hrvatskoga jezika i književnosti za mlađu školsku dob kakva je bila, a ne kakva jest.

U radu se analizira obiteljska tematika: tradicionalna i suvremena obitelj, potpuna i nepotpuna obitelj, uži i širi članovi obitelji i njihove uloge kao i dominantan sustav vrijednosti na osnovi školskih tekstova koji se nalaze u najučestalijim odobrenim udžbenicima hrvatskoga jezika i književnosti u prva četiri razreda osnovne škole.

METODA

U uzorak su ušli odobreni udžbenici hrvatskoga jezika i književnosti za prva četiri razreda osnovne škole prema zastupljenosti za školsku 2006./'07. godinu od Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, a izračunati na osnovi podataka o uporabi udžbenika u 913 (98, 70%) osnovnih škola u Republici Hrvatskoj.

Prema postotku zastupljenosti u uzorak su ušla po tri udžbenika za 1., 2., 3. i 4. razred osnovne škole (ukupno 12 udžbenika), a kriterij je najviši po rangui postotak zastupljenosti za prva tri odobrena udžbenika.

Analizirani su sljedeći udžbenici:

1. Bežen, A., Budinski, V. (2006): Prvi koraci, početnica za prvi razred osnovne škole, Zagreb, Profil.
2. Španić, A., Jurić, J., Vrabec, M. (2006): Kap, kap... slova slap, početnica za prvi razred osnovne škole, Zagreb, Profil.
3. Zokić, T., Bralić, J. (2006): Tajna slova, početnica za 1. razred osnovne škole, Zagreb, Školska knjiga.
4. Bežen, A., Budinski, V. (2006): Hrvatska čitanka za drugi razred osnovne škole, Zagreb, Profil.
5. Bralić, J., Zokić, T. (2006): Tajna slova, čitanka za drugi razred osnovne škole, Zagreb, Školska knjiga.
6. Cindrić, D., Polak, S. (2006): Cvrkut riječi, čitanka za drugi razred osnovne škole, Zagreb, Alfa.
7. Španić, A., Jurić, J. (2006): Čitanka 3 za treći razred osnovne škole, Zagreb, Školska knjiga.
8. Turza-Bogdan, T., Pospiš, S. (2005): Vrijeme igre, čitanka za treći razred osnovne škole, Zagreb, Alfa.
9. Bežen, A., Budinski, V. (1999): Hrvatska čitanka za treći razred osnovne škole, Zagreb, Alfa.
10. Španić, A., Jurić, J. (2006): Čitanka za četvrti razred osnovne škole, Zagreb, Školska knjiga.
11. Turza-Bogdan, T., Pospiš, S. (2006): Svijet igre, čitanka za četvrti razred osnovne škole, Zagreb, Profil.

12. Bežen, A., Budinski, V. (1998): Hrvatska čitanka za četvrti razred osnovne škole, Zagreb, Profil.

Postotak zastupljenosti navedenih čitanke u hrvatskim osnovnim školama vidljiv je u tablici 1. Ovi su udžbenici kvantitativno i kvalitativno analizirani s obzirom na navedene kategorije u problemu istraživanja. Kvantitativnom su analizom utvrđeni numerički podatci: ukupan broj analiziranih stranica, struktura tekstova po područjima/temama, ukupan broj tekstova, broj naslova tekstova u kojima je razvidna obiteljska tematika, broj tekstova u kojima se sadržajno prikazuje obitelj i obiteljski život, zastupljenost tekstova iz obiteljskoga života izražen brojčano i postotak u odnosu na ukupne tekstove.

Tekstovi s obiteljskom tematikom analizirani su s obzirom na strukturu obitelji (potpuna, nepotpuna), usmjerenost prema vrijednostima i sustavima vrijednostima (tradicionalna, suvremena), zastupljenost pojedinih članova obitelji (majka, otac, sestra, brat, djed, baka i ostala šira obitelj), njihove uloge i moguće stereotipe.

Kvalitativnom analizom opisane su pojedinačno uočene vrijednosti i sintetizirane po srodnosti i logičkoj povezanosti u veće cjeline. Uočene vrijednosti i njihov realitet, utvrđeni su s obzirom na suvremene prakticirane vrijednosti.

REZULTATI I DISKUSIJA

Rezultati kvantitativne analize prema određenim kategorijama prikazani su u tablici 1.

Naziv udžbenika	Autori	%	Broj stranica	Broj cjelina	Broj tekstova	Broj naslova -obitelj	Obiteljska tematika	% obitelj. tematike
PRVI KORACI, 1. razred	A. Bežen, V. Budinski	28,76	148	14	105	2	25	23,80
KAP, KAP... SLOVA SLAP, 1. r.	A. Španić, J. Jurić, M. Vrabec	20,57	104	3	86	3	20	23,25
TAJNA SLOVA, 1.r.	T. Zokić, J. Bralić	25,61	198	7	79	3	21	26,58
HRVATSKA ČITANKA 2. , 2. r.	A. Bežen, V. Budinski	28,93	128	5	66	5	12	18,18
ČITANKA - TAJNA SLOVA ,2. razred	J. Bralić, T. Zokić	23,82	49	18	24	0	4	16,67
CVRKUT RIJEČI, 2. razred	D. Cindrić, S. Polak	22,88	140	12	94	3	27	28,72

ČITANKA 3., 3. r.	A. Španić, J. Jurić	44,94	275	1	74	4	20	27,03
VRIJEME IGRE, 3. razred	T. Turza-Bogdan, S. Pospiš	21,03	131	6	95	5	7	7,37
HRVATSKA ČITANKA 3., 3.r.	A. Bežen, V. Budinski	15, 94	149	5	95	3	11	11,58
ČITANKA 4., 4. r.	A. Španić, J. Jurić	34,53	342	1	90	4	16	17,78
SVIJET IGRE, 4. razred	T. Turza-Bogdan, S. Pospiš	27,59	144	5	97	2	9	9,28
HRVATSKA ČITANKA 4., 4. r.	A. Bežen, V. Budinski	20,62	168	5	79	4	12	15,19

Tablica 1. Rezultati analize tekstova u udžbenicima hrvatskoga jezika i književnosti

U svim analiziranim udžbenicima, području obitelji i obiteljskog odgoja posvećeno je 18,79% školskih tekstova. Iz ovoga općeg podatka da se zaključiti da problematika obitelji i obiteljskih odnosa zauzima značajno i zapaženo mjesto. Zastupljenost tekstova iz obiteljskoga života kreće se u rasponu između 7,37% (Turza-Bogdan, T., Pospiš, S., Vrijeme igre) do 28,72% (Cindrić, D., Polak, S., Cvrkut riječi), što upućuje na neujednačenost kriterija autora pri izboru tekstova s obzirom na društvo, društvenu strukturu i društvenu problematiku, a time i obitelj kao mikrosustav socijalizacije svake osobe. Ako eliminiramo ove dvije ekstremne vrijednosti, tada je stav prema navedenoj problematici uravnotežen. U sedam udžbenika, od ostalih 10 analiziranih udžbenika, zastupljenost školskih tekstova iz obiteljske problematike kreće se oko 20%.

Tekstovi s obiteljskom tematikom analizirani su prema sadržaju i prema naslovima. Prema naslovima koji već u sebi nose obiteljsku tematiku u svih 12 udžbenika, identificirano je 38 naslova. Najčešće, točnije u 13 naslova spominje se majka, ostalo je otac, baka, djed, dom i cijela obitelj.

Metodološki pristupi su različiti u strukturiranju analiziranih udžbenika. Školski su tekstovi uobičajeno složeni po srodnoj problematici u veće cjeline ili teme. Od 12 analiziranih udžbenika, ovaj je princip poštivan u njih deset. U udžbenicima Španić, A., Jurić, J. za 3. i 4. razred osnovne škole, školski tekstovi podijeljeni su prema abecednom redu prezimena autora i nema cjelina. U ostalih 10 udžbenika ima ukupno 80 cjelina. Prema naslovima, samo je jedna cjelina koja u sebi nosi obilježje obiteljskog života. Ta cjelina nosi naziv "U školi i obitelji" i nalazi se u udžbeniku za četvrti razred, Bežen, A., Budinski, V.

Tekstovi iz obiteljskoga života analizirani su s obzirom na problematiku potpune i nepotpune obitelji, obitelji koje počivaju na tradicionalnim ili suvremenim vrijednostima i zastupljenost pojedinih članova obitelji (majka, otac, sestra, brat, baka, djed, baka i ostala šira rodbina). Rezultati su prikazani u tablici 2.

Kategorije	1. r.	2. r.	3. r.	4. r.	Σ	%
1. Potpuna obitelj	3	21	31	9	64	14,35
2. Nepotpuna obitelj	1	1	4	0	6	1,35
3. Otac	17	9	15	9	50	11,21
4. Majka	18	20	25	13	76	17,04
5. Brat	6	5	9	3	23	5,16
6. Sestra	9	5	9	4	27	6,06
7. Djed	6	4	13	6	29	6,50
8. Baka	11	9	19	9	48	10,76
9. Šira rodbina	3	3	4	0	10	2,24
10.Tradicionalna obitelj	5	5	22	6	38	8,52
11.Suvremena obitelj	3	3	14	0	20	4,48
12.Poželjne vrijednosti	12	7	10	6	35	7,85
13.Nepoželjne vrijednosti	6	5	6	3	20	4,48
Σ	100	97	181	68	446	100

Tablica 2. Rezultati sadržajne zastupljenosti tekstova obiteljske problematike po kategorijama

U analiziranim tekstovima znatno veća pozornost posvećena je kategoriji potpuna obitelj, preko deset puta (10,63) je zastupljenija u odnosu na nepotpunu obitelj. U teorijskom dijelu, tradicionalna obitelj označena je kao potpuna (otac, majka, djeca) i kao proširena (otac, majka, djeca, bake i djeđovi).

Tendencija rasta razvidna je i u zastupljenosti tradicionalne u odnosu na suvremenu obitelj. U analiziranim tekstovima, tradicionalna obitelj gotovo je dva puta (1,90) zastupljenija u odnosu na suvremenu. Što se tiče sustava vrijednosti, poželjne vrijednosti su također brojnije u odnosu na nepoželjne vrijednosti (1,75). Nepoželjne vrijednosti u analiziranim tekstovima su: zločesto, krađa, loše ponašanje na javnom mjestu, zabrane, stid, svađa, novac, loša komunikacija, strah, moć i laž.

Model tradicionalne obitelji temelji se na sljedećim vrijednostima: kršćanski moral, stabilnost, mirnoća, sklad, razumijevanje, toplina, tolerancija, dobrota i ljubav. Gotovo se može govoriti o modelu tradicionalno-patrijarhalne idilične obitelji, u skladu s ulogama majke i oca u obitelji. Vrijednosti kršćanskoga morala razvidne su u tekstovima koji opisuju kršćanske blagdane i običaje vezane uz njih. Običaj darivanja vezan je za svetoga Nikolu, ali se pri tome naglašava da darove mogu dobiti samo dobra i poslušna djeca. Božićni blagdan također je povezan s darivanjem, ali i s duhovnim vrijednostima kao i prigodnim pjesmama.

Što se tiče vrijednosti materijalnoga, obitelj relativno slaboga materijalnog stanja, prikazuje se kao puna zadovoljstva, zajedništva i vjere. Suprotno tome, imućna obitelj je rastrgana, nema vremena i iskazuje se manje zadovoljstva članova obitelji i manje zajedništva. Čak i kad su kratko zajedno, međusobno vrlo malo i površno komuniciraju, svatko za sebe "bulji" u televizor. Njihova im kćer šalje indikativnu poruku "samo nađite vremena da možemo porazgovarati, poklonite mi barem nekoliko minuta". (Najmilija pisanica). U iščekivanju Uskrsa imućan čovjek, zbog toga što nije pomogao bolesnom siromašnom mladiću, nije mogao naći duševni mir, sve dok to nije učinio (Uskrsna zvona).

U svakodnevnim obiteljskim situacijama prevladavaju poželjne, emocionalno tople vrijednosti: ljubav u različitim modelima (prema dobroj, lijepoj, brižljivoj i umiljatoj majci; odgovornom, rastresenom, ponekad i strogom ocu; izrazito osjećajnim bakama i razumljivim djedovima; dobroj i poslušnoj djeci) i ljubav kao opće dobro, domoljublje i životni stav.

Autoritet, jasan stav između odraslih i djece predmetom je nekoliko tekstova.

Generacijske odgojne mudrosti akumulirane su u tekstovima pojedinih autora ili u narodnim pripovijetkama. Određena manja odstupanja od tradicionalne idilične obitelji, prikazana je na šaljiv i prihvatljiv način (Rastreseni tata, Tata u knjižnici, Pedalj muža – Lakatbrade).

Nepotpuna obitelj kao jedna od odrednica suvremene obitelji, izričito je navedena u tekstu Završetak škole. Predmet analize je djevojčica rastavljenih roditelja i njezin odnos prema njima; "...divno je imati tatu i mamu, makar i rastavljene". Nepotpuna je obitelj navedena još u nekoliko tekstova i to: ima mamu, a nema tatu i sestru, mama, baka i dijete žive zajedno, majka i djeca žive sami i moj prijatelj nije imao tatu.

Suvremena obitelj gubi tradicionalna obilježja, strukturu, vrijednosti i funkciju. Sve je veća stopa razvoda i djece izvan braka. Vidljive su nove vrijednosti i tradicionalnim obiteljima koje proživljavaju promjene i krize: trka za zaradom i karijerom oba bračna partnera, naglasak na materijalnim vrijednostima, užurbanost i zaboravnost, manje vremena se provodi s djecom, rizici u komunikaciji i novi načini informatičkoga komuniciranja bez malo osobnoga kontakta ili s malo osobnoga kontakta. Tu tendenciju malo pokazuju analizirani tekstovi.

ZAKLJUČAK

Velika društvena događanja mogu pozitivno i negativno djelovati na djecu, ali i na njihove obitelji u svim dijelovima njihova funkcioniranja, pa obitelji doživljavaju transformaciju.

Tradicionalna obitelj sastavljena od oba roditelja i dvoje djece prestaje biti uobičajena. U suvremenim obiteljima promijenjene su uloge članova obitelji, oba supružnika su zaposlena, a mogu s istom predanošću uspješno odgajati svoju djecu. Javljaju se i teškoće u odgoju djece. Prisutan je porast razvoda brakova što se direktno manifestira na dječje odrastanje. U svakom društvu obitelj postaje medij preko kojeg društvo djeluje na pojedinca stvarajući vrijednosti.

To je važno za promišljanje autorima udžbenika za djecu kojima su oni dominantan izvor spoznaje. Prirodna je potreba djece i mladih da traže pomoć u snalaženju u svijetu kakav on jest. U tome im podršku treba pružiti škola.

Osnovni cilj ovoga rada bio je utvrditi u kojoj se mjeri u udžbenicima hrvatskoga jezika i književnosti za mlađu školsku dob zrcali slika obitelji i kakva je ta slika. Na osnovi analize 12 udžbenika hrvatskoga jezika i književnosti za prva četiri razreda osnovne škole došli smo do ovih pokazatelja: području obitelji i obiteljskoga odgoja posvećeno je 18,79% školskih tekstova, zastupljenost tekstova iz obiteljskoga odgoja kreće se od 7,37% do 28,72%, što upućuje na neujednačenost kriterija autora pri izboru tekstova. Znatno je veća pozornost posvećena potpunoj obitelji koja je deset puta više zastupljena u odnosu na nepotpunu obitelj. Tendencija rasta razvidna je i u zastupljenosti tradicionalne u odnosu na suvremenu. Što se tiče sustava vrijednosti, poželjne su vrijednosti brojnije u tekstovima u odnosu na nepoželjne vrijednosti.

Na osnovi analize udžbeničkih tekstova naglašava se model tradicionalne obitelji koja se temelji na ovim vrijednostima: kršćanski moral, stabilnost, mirnoća, sklad, razumijevanje, toplina, tolerancija, dobrota i ljubav. Dakle, možemo govoriti o modelu tradicionalno-patrijarhalne idilične obitelji, u skladu sa spolnim ulogama majke i oca u obitelji. Nepotpuna obitelj je u udžbeničkim tekstovima marginalno obuhvaćena.

U sustavu vrijednosti naša analiza pokazuje da je poželjna: potpuna, tradicionalna obitelj (14,35%), s prirodnom hijerarhičnošću u njihovu utjecaju. S tim u vezi sadržaji pokazuju sljedeće: otac je glava obitelji, on radi i gleda televiziju, dok majka kuha, majka je uvijek zabrinuta za djecu, svi se članovi obitelji nalaze na zajedničkom ručku, proslavi rođendana, izletu, na koncertu, svi zajedno odlaze k baki i sudjeluju u zajedničkim igrama. Ogleda se patrijarhalno ozračje, ali bajkovito i idealizirano kao zajedništvo, briga jednih za druge, ali s podijeljenim ulogama.

Značajnije mjesto u analiziranim tekstovima ima ženski spol i po rangu slijedi: majka (17,04%), baka (10,76%), sestra (6,06%). Ista hijerarhija uočena je i kod muškoga spola, a vrijednosti postotaka su: otac (11,21%), djed (6,50%), brat (5,16%). Ženski dio obitelji zastupljen je 33,86%, a muški 22,87%.

Ovaj poredak na općoj razini muško-žensko i na hijerarhijskoj razini majka, baka, sestra; otac, djed, brat nije slučajna i vjerojatno je u vezi s njiho-

vim odgojnim ulogama u obitelji i vremenom provedenim u zajedničkim aktivnostima.

Moglo bi se reći da su se autori udžbenika priklonili odgojnom načelu pozitivne orijentacije. Mladima nastoje poslati pomalo idilične odnose, štiteći ih od kriznih životnih previranja. Odgojna usmjerenost i realne praktične životne situacije nažalost često nisu u suglasju, na što upozorava teorijski dio ovoga rada, rezultati ovoga istraživanja i životni realitet. Pitanja na koja i dalje tražimo odgovore jesu: udaljavaju li se autori udžbenika od realnosti 21. stoljeća i jesu li tekstovi dovoljno životno suvremeni i korisni za pripremu djece za sretniju budućnost i snalaženje u novim životnim situacijama.

LITERATURA:

- Bašić, J. (2000). Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: teorijsko motrište. U: Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. Bašić, J i Janković, J. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 29-31.
- Bošković, I. J. (2004). Kršćanske vrednote u zrcalu dječjih sastavaka. U: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Zlatni danci 5. Kršćanstvo i dječja književnost. Osijek, 2004.
- Brajsa, P. (1995). Očevi, gdje ste! Zagreb. Školske novine.
- Covey, R. S. (1998). Sedam navika uspješnih obitelji. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Dewey, J. (1938). Experience and education. New York: Collier Books.
- Dryden, G., Vos, J. (2001). Revolucija u učenju. Zagreb: Educa.
- Državni zavod za statistiku u Hrvatskoj, (www.vlada.hr/zakoni/mei/cro/pogl.pdf), 9.1. 2007.
- Hentig, H. (1997). Humana škola. Zagreb: Educa.
- Juul, J. (1995). Vaše kompetentno dijete. Zagreb: Educa.
- Ljubetić, M. (2001). Važno je znati kako živjeti. Zagreb: Alinea.
- Košćek, M. (1986). Antiroditelji. Sarajevo: Svjetlost.
- Maleš, D. (1995). Obitelj i uloga spolova. Zagreb: Školske novine.
- Mlinarević, V. (2004). Stilovi slobodnog vremena srednjoškolaca Slavonije i Baranje. Pedagogijska istraživanja. 2. Zagreb: Školska knjiga, 241-255.
- Miljević-Ridički, R., Maleš, D., Rijavec, M. (1999). Odgoj za razvoj. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Peko, A., Munjiza, E., Mlinarević, V. (2006). Obitelj u udžbenicima hrvatskog jezika i književnosti u mlađoj školskoj dobi. U: Zlatni danci. Pintarić, A. (ur.) Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

- Rudan, V. (2001). Preventivni aspekti ranog odnosa majka-dijete u zaštiti mentalnog zdravlja djece. U: Janković, J., Bašić, J.: Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 115-125.
- Spajić-Vrkaš, V. (1995). Tradicija i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa. Društvena istraživanja. Zagreb, 4 (4-5): 451-464.
- Stoll, L., Fink, D. (2000). Mijenjajmo naše škole. Zagreb: Educa.
- Tomić-Koludrović, I., Leburic, A. (2002). Sociologija životnog stila, prema novoj metodološkoj strategiji. Zagreb: Naklada Jesenski Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. Suvremena psihologija. 5. 1-2.
- Vulić-Prtorić, A. (2003). Depresivnost u djece i adolescenata. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- <http://public.mzos.hr/fgs.axd?id=10018>, 24. 10. 2006.
- <http://www.razvod.htm>, 9. 12. 2006.
- <http://www.crowmagazine.com/mir.htm>, 12. 12. 2006.

FAMILY IMAGE IN THE SCHOOLBOOKS OF CROATIAN LANGUAGE AND LITERATURE FOR YOUNGER SCHOOL-AGE

Vesnica Mlinarević, Anđelka Peko and Emerik Munjiza

Summary – *The problem examined in this article is whether the image of contemporary family is reflected in the texts of schoolbooks for Croatian language and literature for younger school-age. Twelve schoolbooks were examined, three most often used for each of the grades 1 – 4. Analyzed were the texts dealing with family life concerning the problem of complete and incomplete families, families based on traditional or contemporary values and the representation of individual family members and their roles. The results obtained from the analysis of the texts in the students' books indicate that a complete family is represented ten times more often than an incomplete family, while there is also evident tendency towards the representation of traditional rather than contemporary family.*

School system educational tendencies and real practical life situations are in disharmony, as indicated in the theoretic analysis of family and the reflection of family image in our schoolbooks for younger school-age.

Key words: *family, schoolbooks of Croatian language and literature, younger school-age*